

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal
ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X
June/ Haziran 2021, 25 (1): 369-383

**İbn Teymiyye'nin İbn Sînâ'ya *el-İşârât* bağlamında Zorunlu Varlığın
Birliğinin İspatına Yönelik Eleştirileri**

*The Critiques of Ibn Taymiyya Against the Evidence on the Unity of the
Nexessity Existent in al-Ishârât of Avicenna*

Ersan Türkmen

Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe Tarihi Anabilim Dalı
Assistant Professor, Trabzon University, Faculty of Theology, Department of History
of Philosophy
Trabzon, Turkey
ersanturkmen@trabzon.edu.tr orcid.org/0000-0002-4432-0896

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 24 February / Şubat 2021

Accepted / Kabul Tarihi: 12 June / Haziran 2021

Published / Yayın Tarihi: 15 June / Haziran 2021

Pub Date Season / Yayın Sezonu: June / Haziran

Volume / Cilt: 25 **Issue / Sayı:** 1 **Pages / Sayfa:** 369-383

Cite as / Atıf: Türkmen, Ersan. "İbn Teymiyye'nin İbn Sînâ'ya *el-İşârât* bağlamında Zorunlu Varlığın Birliğinin İspatına Yönelik Eleştirileri [*The Critiques of Ibn Taymiyya Against the Evidence on the Unity of the Nexessity Existent in al-Ishârât of Avicenna*]". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 25/1 (Haziran 2021): 369-383.

<https://doi.org/10.18505/cuid.886306>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright © Published by Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuid>

The Critiques of İbn Taymiyya Against the Evidence on the Unity of the Nexessity Existent in *al-İshârât* of Avicenna

Abstract: In this study, the rational criticism directed by İbn Taymiyya (d. 1338) to the philosophical evidence used to prove the unity of the necessary existent in the book *Kitâb al-İshârât wa al-tanbîhât*, which is accepted as a constitutive text in the history of Islamic philosophy, is examined. Author of the aforementioned book Avicenna (d. 1037) tries to prove the unity of the necessary existent from different ways in his books. *Kitâb al-İshârât wa al-tanbîhât* is a book that includes one of these ways. The evidence that Avicenna uses in that book comprises of two preliminaries. The first preliminary is made up of specifying the relation between the thing that the different perceptible particular entities are common and are different. The second one is based on proving the existence not to be the cause of essence by centering the difference of existence and essence. İbn Taymiyya, who criticizes philosophers in many ways, criticizes this evidence used by Avicenna in his work *Mes'ele'tün fî tevhîdi'l-felâsife*. Rejecting the logic of Mashshaiyyun as science, İbn Taymiyya also tried to refute the philosophical and logical rules that philosophers accept and use. In this context, İbn Taymiyya argues that not only the preliminary presuppositions of the philosopher's argument to prove the unity of the necessary being, but also that the logical principles and rules previously accepted by the philosopher are false. One of the most important issues criticized by the thinker in relation to the subject is the reality of concepts, the existence of universals, how universals are moved to particulars, and the state of quiddity. According to him, concepts are mental and universals do not have a reality in the external world. Again, he thinks that universals like humanity are attributed to particulars as attributes, and therefore, in a way, he denies the universal being universal. Because, according to İbn Taymiyya, a certain attribute of a being that is particular cannot be universal unlike itself. According to the thinker, the commonality in the concepts that logicians call universal consists only of a linguistic partnership. Undoubtedly, it can be said that İbn Taymiyya's thought on the issue of concepts is close to nominalistic approach in a way. But he does not directly deny the reality of the concepts. For, according to him, the concepts that are universally formed in the minds are actually realized particularly. That is to say, the universal humanity has been realized particularly in individuals such as Ahmet and Mehmet. In other words, because the humanity in individuals is particular, Ahmet's humanity is different from Mehmet's humanity. For this reason, there can be no real partnership among the examples given. In this context, the unity distinction made by İbn Taymiyya in understanding his thoughts is helpful. According to him, unity is of two types, real and qualitative. Real unity is the unity that exists in the essence of the individual. The qualitative unity is the unity that exists between the things under the concept of the universal. However, the qualitative unity is not considered as a unity since it does not occur in the external world. In fact, this is what distinguishes İbn Taymiyya from nominalist thinkers. If we turn back to the evidence of Avicenna, based on the objections that İbn Taymiyya made to the logic and philosophical principles of Mashshaiyyun in general, we can say that the thinker criticized the precedents of this argument by emphasizing the knowledge that universal concepts are intellectual entities. He emphasizes the examples that Avicenna uses to show the affiliation among the things are only made up of universal notions and alleges them not to have perceptible entity. Thus, he says that there is not a real affiliation among different particular entities that have perceptible existence. As to the second preliminary, İbn Taymiyya says that this preliminary is also inaccurate for the reason that it is, like the first preliminary, based on the knowledge that the intellectual entities had come true in the physical world. According to him, the essence is made up of intellectual conceptualization. Therefore, it has not physical reality. After criticizing the preliminaries in this manner, İbn Taymiyya says that the analogy that consists of these preliminaries is also erroneous. Because the analogy that is based on erroneous preliminaries does not give a correct result.

Keywords: Islamic Philosophy, Avicenna, İbn Taymiyya, Unity of Necessary Existent, *Kitâb al-İshârât wa'l-tanbîhât*.

İbn Teymiyye'nin İbn Sînâ'ya *el-İşârât* bağlamında Zorunlu Varlığın Birliğinin İspatına Yönelik Eleştirileri

Öz: Bu çalışmada, İslam felsefe tarihinde yönlendirici bir metin olarak kabul edilen *el-İşârât ve't-tenbîhât* eserinde zorunlu varlığın birliğini ispatlamak için kullanılan felsefi kanıtlara İbn Teymiyye'nin (öl. 1338) yönelttiği aklî eleştiriler incelenmektedir. Adı geçen eserin yazarı olan İbn Sînâ (öl. 1037), çeşitli eserlerinde farklı yollarla zorunlu varlığın birliğini ispatlamaya çalışır. *El-İşârât ve't-tenbîhât* eseri de bu farklı yollardan birini içeren bir eserdir. İbn Sînâ'nın söz konusu bu eserinde kullandığı delil iki mukaddimeden oluşur. Bu mukaddimelerin birincisi, birbirinden farklı somut tikel varlıkların kendisinde ortak oldukları şey ile farklılaştıkları şey arasındaki münasebeti belirlemekten ibarettir. İkincisi ise varlık-mahiyeti ayırımını merkeze alarak varlığın, mahiyetin bir malulü olmadığını ispatlamaya dayalıdır. Filozofları birçok açıdan eleştiren İbn Teymiyye ise İbn Sînâ'nın kullandığı bu delili özel olarak *Mes'eletün fî tevhîdi'l-felâsife* eserinde eleştirir. Meşşâî mantığını ilim saymayarak reddeden İbn Teymiyye, filozofların kabul ederek kullandıkları felsefi ve mantıksal kaideleri de çürütmeye çalışır. Bu bağlamda düşünür filozofun zorunlu varlığın birliğini ispatlamak için oluşturduğu delilin sadece ön mukaddimelerini değil, bundan öte filozofun önceden kabul ettiği mantıksal ilke ve kaidelerin de yanlış olduğunu öne sürer. Konuyla alakalı olarak Düşünür tarafından eleştirilen en önemli meselelerden biri kavramların gerçekliği, tümellerin varlığı, tümellerin tikellere nasıl hamledildiği ve mahiyetin durumu meseleleridir. Öyle ki ona göre kavramların varlığı zihndir ve tümellerin dışarıda bir gerçekliği bulunmamaktadır. Yine o, insanlık gibi tümellerin tikellere birer sıfat olarak yüklendiğini düşünür ve bu nedenle bir bakıma tümelin tümel oluşunu da reddeder. Çünkü İbn Teymiyye'ye göre, tikel olan bir varlığın belli bir sıfatı, kendisinden farklı olarak tümel olamaz. Aslında düşünüre göre, mantıkçıların tümel olarak adlandırdıkları kavramlardaki ortaklık sadece lafzî bir ortaklıktan ibarettir. Şüphesiz ki İbn Teymiyye'nin kavramlar meselesindeki yorumu bir açıdan nominalizm yaklaşımlarına yakın olduğu söylenebilir. Fakat o, doğrudan kavramların gerçekliğini inkâr etmez. Zira ona göre zihinlerde tümel olarak oluşan kavramlar gerçekte tikel olarak tahakkuk eder. Şöyle ki tümel olan insanlık Ahmet ve Mehmet gibi bireylerde tikel olarak gerçekleşmiştir. Yani bireylerdeki bulunan insanlık tikel olduğu için örneğin Ahmet'in insanlığı Mehmet'in insanlığından farklılaşmıştır. Bu nedenle verilen örnekler arasında gerçek bir ortaklık söz konusu olamaz. Buradaki ortaklık, benzerlik üzerine kurulan bir lafzî ortaklıktır. Bu bağlamda İbn Teymiyye'nin düşüncelerini anlamada yapmış olduğu birlik ayırımı yardımcı olmaktadır. Ona göre birlik hakiki ve türsel olmak üzere iki çeşittir. Hakiki birlik, ferdin özünde var olan birliktir. Türsel birlik ise tümel kavramının altında bulunan şeyler arasında var olan birliktir. Ancak türsel birlik, fizik aleminde gerçekleşmediği için bir birlik olarak kabul edilmez. Aslında İbn Teymiyye'yi nominalist düşünürlerden ayıran konu da budur. İbn Teymiyye'nin genel olarak Meşşâî mantığına ve felsefi kaidelerine yönelttiği itirazlardan hareketle tekrar İbn Sînâ'nın deliline dönülecek olursa, düşünür bu delilin mukaddimelerini, tümel kavramların zihni varlıklar olduğu bilgisini öne çıkararak tenkit ettiğini söyleyebiliriz. O, bu bağlamda İbn Sînâ'nın eşyalar arasındaki ortaklığı göstermek için kullandığı örneklerin tümel kavramlardan ibaret olduğunu vurgular ve bunların somut bir varlığa sahip olmadıklarını ileri sürer. Bundan hareketle de somut varlığa sahip olan birbirinden farklı tikel varlıklar arasında gerçek bir ortaklığın olmadığını söyler. Delilin ikinci mukaddimesi söz konusu olunca, İbn Teymiyye bu mukaddimenin tıpkı birincisi gibi, zihni varlıkların gerçekte tahakkuk etmiş olması bilgisi üzerine kurulu olduğu için yanlış olduğunu söyler. Ona göre mahiyet aslında sadece zihni tasavvurdan ibarettir. Dolayısıyla dışarıda somut gerçekliği yoktur. İbn Teymiyye delilin mukaddimelerini bu şekilde eleştirdikten sonra, bunlardan oluşan kıyasın da yanlış olduğunu söyler. Zira yanlış mukaddimelere dayalı olan bir kıyas doğru netice doğuramaz.

Anahtar Kelimeler: İslam Felsefesi, İbn Sînâ, İbn Teymiyye, Zorunlu varlığın Birliği, *el-İşârât ve't-tenbîhât*.

Giriş

İslam düşünce tarihinde yer alan filozoflar kendilerine aktarılan felsefi birikimi kültürel unsurlarla uzlaştırarak bu birikimin içerdiği problemleri yenilemeye çalışmışlardır. Özünde insanî bir faaliyetten ibaret olan bu felsefi serüvenin zirvesinde, İslam felsefesi perspektifinden bakıldığında kolay bir şekilde Eflâtun (öl. MÖ. 348) ve Aristoteles'i (öl. MÖ. 322) görmek mümkündür. Özellikle bu iki filozoftan arda kalan felsefi problemler, farklı yorumlara tabî tutularak tekrardan inşa edilmiştir. İslam felsefesi olarak adlandırdığımız felsefe çeşidi, her ne kadar salt bir felsefe üretme şeklinde algılsa da İslam dininden elde edilen vahye dayalı bilgiler de bu felsefe kapsamında ele alınmıştır. Dolayısıyla durumun böyle olması, felsefi konularla sadece filozofların ilgilenmemesine yol açmıştır. Özellikle felsefenin nazarî kısmını teşkil eden oluşturuç unsurlardan olan metafizik ve bilhassa Tanrıbilim meseleleri, filozoflar dışında kelamcılarının da ilgi alanlarına dahil olmuştur. Böylece bazı felsefi konular filozof ve kelamcı için ortak bir tartışma alanı oluşturmuştur. Kindî (öl. 873) ile başlayan Farâbî (öl. 950) ile sistematige edilen İslam felsefesi İbn Sînâ (öl. 1037) ile zirvesine varmıştır. İslam düşünce tarihinde İbn Sînâ sonrası sistematik bir tarz alan felsefi hareket birçok ayrışmalar yaşamıştır. Bu ayrışmaların sebebi de büyük İslam filozofu olan İbn Sînâ'nın kendisinden sonra gelen hem filozofları hem de kelamcıları ciddi bir şekilde etkilemesidir. İslam felsefe tarihinde birçok bakımdan emsali bulunmayan dönüm noktalardan birini oluşturan¹ İbn Sînâ, kendisini takip eden çok sayıda filozof olmuştur. Ancak bu takipçi kitleye rağmen onu eleştiren düşünürler de bulunmaktadır. Söz konusu olan eleştiricileri dikkate alındıklarında onların sadece kelamcılardan ibaret olmadıkları görülür. Kelamcılarının yanı sıra İbn Sînâ'yı felsefi olarak eleştiren Ebu'l-Berekât el-Bağdâdî (öl. 1165),² İbn Rüşd (öl. 1198)³ ve İşrâk felsefesinin ustası olduğu için *Şeyhu'l-İşrâk* ismiyle anılan⁴ Sühreverdî (öl. 1191)⁵ gibi filozoflar da bulunur. Fakat İbn Sînâ'yı ve İbn Sînâ'nın felsefi mirası üzerinden felsefeyi eleştiren en önemli isimlerden Gazâlî (öl. 1111)⁶ ve Şehristanî (öl. 1158)⁷ olduğu söylenebilir. Özellikle Gazâlî'nin

¹ Ömer Mahir Alper, "İbn Sînâ ve İbn Sînâ Okulu", *İslam Felsefesi Tarih ve Problemleri*, ed. Mehmet Cüneyt Kaya (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 251.

² Bağdâdî İbn Sînâ'yı ve genel olarak Meşşâî filozofları birçok mesele bazında tenkit eder. Söz konusu olan bu meselelerin en önemlileri; ilim sıfatı, yaratma teorisi, ayırık akılların varlığı ve varlığın birliği gibi konulardır. Filozof bu meseleler bazında İbn Sînâ ve diğer Meşşâî filozoflar tarafından ortaya konan tez ve nazariyeleri eleştirmiştir. Bağdâdî, yönelttiği bu eleştirilerden İslam kelamcıları da istifade etmiştir. Bunlardan istifade eden zümreye İbn Teymiyye de dahildir. Öyle ki İbn Teymiyye *er-Red 'ale'l-mantıkiyyîn* eserinde özellikle sıfatlar ve alemin hadis olması konularında Bağdâdî'nin itirazlarından yola çıkarak görüşlerini izah eder. Ebu'l-Berekât el-Bağdâdî, *Kitâbü'l-Mu'teber fi'l-hikme*, thk. Yusuf Mahmud (Katar: Dârü'l-hikme, 2012), 121; Ersan Türkmen, *Ebu'l-Berekât el-Bağdâdî'de Metafizik* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tez, 2019), 140-144; İbn Teymiyye, *Teymiyye er-Red 'ale'l-mantıkiyyîn*, thk. 'Abdüssamed Şerefeddin el-Kütübî (Beyrut: Müessesetü'r-Riyâb, 2005), 507.

³ Aristotelesçi filozof olan İbn Rüşd, İbn Sînâ'yı epistemolojik, ontolojik ve fizik disiplinlerinin kapsadığı birçok meselede, Aristoteles'in *Metafizik* eseri üzerine şerh olarak yazdığı *Tefsîru Mâ Ba'de't-tabî'a* eserinde eleştirmiştir. Bu meselelerin bir kısmında İbn Sînâ Aristoteles'in yönteminden ayrıldığı için İbn Rüşd'ün eleştirilerine maruz kalmıştır. Bu meselelerden araştırma konumuzla yakından ilişkili olan mesele ise varlık-mahiyet ilişkisidir. İbn Rüşd, *Tefsîru Mâ Ba'de't-tabî'a*, nşr. Maurice Bouyges (Beyrut: el-Matbaatu'l-Kaşûlikiyye, 1938), 2/313-315.

⁴ Ahmet Kamil Cihan, "Sühreverdî ve İşrâkîlik", *İslâm Felsefesi Tarih ve Problemleri*, ed. M. Cüneyt Kaya (Ankara: İsam Yayınları, 2011), 398.

⁵ İşrâk felsefesinin kurucu filozofu olarak kabul edilen Sühreverdî İbn Sînâ'yı birçok meselede tenkit etmiştir. Eleştirilerinin çoğu da kaleme aldığı *Hikmetü'l-İşrâk* eserinde yer almaktadır. Bu meseleler içerisinde araştırmamızla alakalı olan mesele ise varlık-mahiyet ayrımıdır. Sühreverdî, *Hikmetü'l-İşrâk*, nşr. Henry Corbin, (Tahran: İnstitut d'Etudes et des Recherches Culturelles, 1993), 64-70

⁶ İslam düşünce tarihinde felsefeye karşı cephe açan önemli isimlerden biri olan Gazâlî, İbn Sînâ'yı ve İbn Sînâ üzerinden filozofları eleştirmek için birkaç eser kaleme almıştır. *Tehâfütü'l-felâsife ve el-Münkız mine'd-dalâl* eserleri bu türdendir.

⁷ Şehristanî, İbn Sînâ'yı ve filozofları eleştirmek için *Muşâra'atü'l-felâsife* adlı eserini kaleme almıştır. O adı geçen bu eserde onları birçok meselede tenkit eder. Yedi meseleden oluşan bu eserin üçüncü

yaptığı tenkitler İslam düşüncesinde kalıcı izlere sahip olmuştur. Gazâlî'nin yapmış olduğu eleştirilerin böyle bir ize sahip olmasının sebebi hem tenkitlerin daha detaylı olması hem de tenkit sahibinin siyasî ve içtimâî algı tarafından kabul görmesidir. Aslında Gazâlî'nin eleştirileri bir nevi felsefeye karşı alınan cephenin daha da sistematik olmasına vesile olunmuştur. Nitekim kendisinden sonra gelen tenkitçilerin çoğu, birçok açıdan yaptığı eleştirilerden istifade etmişlerdir.

İbn Sînâ'yı eleştiren diğer önemli isimlerden biri de felsefeye tamamen karşı olan İbn Teymiyye'dir (öl. 1338). Eleştirel bir tarza sahip olan İbn Teymiyye sadece filozofları değil, kabul ettiği öğretiler gereği başta Mu'tezile ve Eş'ârî mütekellimler olmak üzere kelimacıları da ciddi tenkitlere tabi tutar. Fakat filozoflar söz konusu olunca, onları Tanrı'nın varlığı, sıfatlar, mucize, nübüvvet ve epistemoloji gibi birçok açıdan eleştirmeye koyulur.⁸ Hatta özel olarak onları tenkit etmek için *Naşîhatü ehli'l-îmân fi'r-red 'alâ mantıki'l-Yünân* ve *Nakzü'l-mantık* gibi eserler de kaleme almıştır. Yine o, özellikle İbn Sînâ'yı zorunlu varlığın birliğini ispatlamak için kullandığı delili, *Mes'eletün fi tevâhîd-i'l-felâsife*⁹ eserinde özel olarak tenkit eder. Aslında İbn Teymiyye bu eserinde yaptığı eleştiriler, İbn Sînâ'nın *el-İşârât ve't-tenbîhât* eserinin dördüncü namatında yer alan delile yöneliktir. Yani bu eleştiri özünde bir *el-İşârât ve't-tenbîhât* eleştirisinden ibarettir.

İbn Teymiyye'nin yönelttiği eleştirilerin ehemmiyetinin sebebi ise sadece delilin şekli ve sonucuna değil, delilin temelinde bulunun mukaddimeler ve felsefi ilkelere yönelik olmasından dolayıdır. Kelamcı unvanını bile kabul etmeyen İbn Teymiyye'nin, İbn Sînâ'nın ortaya koyduğu felsefi düşüncelerin temel öncüllerine inerek onları çürütme çabasında bulunması, elbette İslam düşünce tarihine farklı bir eleştiri tarzı kazandırmıştır. Türkiye'de yapılan çalışmalar tarandığında, farklı disiplinler bazında İbn Teymiyye'nin düşüncelerini konu edinen çalışmalar dikkat çeker. Düşünürünün çok yönlü bir alim olmasından dolayı düşüncelerini konu edinen çalışmalarının çeşitliliğine yol açmıştır. Söz konusu bu çalışmaların bir kısmı düşünürün eleştirel yaklaşımı merkeze alınarak yapılmıştır. Ancak İbn Teymiyye'nin özellikle felsefeye karşı eleştirel yaklaşımını tahlil eden akademik çalışmaların kısıtlı olduğu söylenebilir.¹⁰ Bilhassa İbn Teymiyye'nin bu makalemizde incelenen tenkitleri yapılan yeni akademik

meselesi zorunlu varlığın birliği hakkındadır. Şehristanî, İbn Sînâ'nın *en-Ncât* eserini merkeze alarak onun zorunlu varlığın birliği konusundaki görüşlerini tenkit eder. Şehristanî, *Muşâra'atü'l-felâsife*, thk. Süheyr Muhammed Muhtâr (Mısır: Matba'atu'l-Cebelavî, 1976), 59-63.

⁸ İbn Teymiyye genel olarak Tanrı'nın varlığını ve sıfatlarını ispatlamada kelamcı ve filozofların felsefi yöntemleri itibar etmeksizin Kur'an'ı yöntemi ve fitrat gibi tabii yolları kullanır. Ona göre filozof ve kelimacıların bu meseleye yaklaşımları, Tanrı'nın varlığını problem haline getirmiştir. Mehmet Sait Özervarlı, "İbn Teymiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 20/405.

⁹ Yukarıda adı geçen eser İbn Teymiyye tarafından başta İbn Sînâ olmak üzere filozofların Tanrı'nın birliği konusunda görüşlerini tenkit etmek için kaleme alınmıştır. Söz konusu bu eser genel itibarıyla İbn Teymiyye'nin diğer eserlerinde bulunan tarzda yazılmıştır. Eser İbn Sînâ'nın *el-İşârât* eserinde zorunlu varlığın birliğini ispatlamada kullanılan delili özet olarak soru şeklinde açıklanmak suretiyle başlar. Daha sonra İbn Teymiyye kendine yöneltilen bu soruda yer alan delilin bazı önermelerini izah ederek İbn Sînâ'yı eleştirmeye koyulur. Felsefeye karşı bir düşünür olarak kabul edilen İbn Teymiyye'nin bu eseri birçok açıdan İslam düşünce tarihinde değer kazanmaktadır. Şöyle ki İbn Teymiyye söz konusu bu eserinde sadece İbn Sînâ'nın delilini değil dilin temelinde yer alan ön mukaddimeleri de ciddi eleştirilere tabi tutmaktadır. Bu da haliyle İslam düşünce tarihinde ortaya çıkan ve gelişen felsefi tenkidin bir alternatif örneğini oluşturur.

¹⁰ Türkiye'de İbn Teymiyye'nin felsefeye karşı eleştirel yaklaşımını inceleyen doktora düzeyinde yapılan akademik çalışmalar arasında, Burhaneddin Kıyıcı tarafından doktora tezi olarak sunulan *İbn-i Teymiyye'de Akıl-Nakil İlişkisi (Der'u Tearuzi'l-Akl ve'n-Nakl Bağlamında)* çalışması bulunmaktadır. Araştırmacı bu çalışmasının ikinci bölümünün birinci kısmında, İbn Teymiyye'nin *Der'ü te'âruzi'l-âkl ve'n-naql* eseri bağlamında düşünürün felsefe eleştirisine değinir. Yine İbn Teymiyye'nin felsefi ilimlere yaklaşımını inceleyen başka bir araştırma da Hasan Turgut tarafından doktora tezi olarak sunulan *Gazzâlî ve İbn Teymiyye'de Kelâm-Mantık İlişkisi* akademik çalışma bulunmaktadır. Araştırmacı bu çalışmasının ikinci bölümünün üçüncü başlığında İbn Teymiyye'nin mantık ilmine yaklaşımına değinerek düşünürün özellikle bu bağlamda eleştirilerine de yer vermektedir. Bk. Burhaneddin

374 | Ersan Türkmen. İbn Teymiyye'nin İbn Sînâ'ya *el-İşârât* bağlamında Zorunlu Varlığın... çalışmalarında yer almamaktadır. Zira burada düşünürün merkeze alınan *Mes'ebetün fi tevḥîdî'l-felâsife* eseri uzun zaman yazma halinde bulunduğu için çoğu araştırmacı esere vakıf olamamıştır.¹¹

Yukarıda söylenenlere ilaveten ve söz konusu olan zorunlu varlığın birliği meselesine İslam düşünce tarihinde atfedilen değerden dolayı, meseleye farklı perspektiflerden bakılması, problemin kıvranılması için önemli bir faktör olduğu kesindir. Söz konusu bu problemin ehemmiyetli bir mesele olarak düşünüldüğü için bu çalışmada İbn Teymiyye'nin mesele bağlamında yönelttiği eleştirilerin belirlenmesi ve tahlil edilmesi hedeflenmiştir. Araştırmanın ana tezinin daha da belirgin hale gelmesi için öncelikle İbn Sînâ'nın delilini *el-İşârât ve't-tenbîhât* eseri merkeze alınarak- açıklama ve incelemeye çalışılacaktır. Bunlar yapılırken de Fahrreddîn er-Râzî (öl. 1210), Nasîreddîn et-Tûsî (öl. 1274) ve Şemsüddîn es-Semerkindî (öl. 1310) gibi *el-İşârât* şârihi olanların meselelerle ilgili gerekli yorumları da dikkate alınacaktır. Bununla birlikte İbn Teymiyye'nin düşüncelerinin daha da anlaşılması ve nasıl oluştuğunun idrak edilmesi için düşünürün fikrî kaynaklarının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Böylece çalışmamızın maksadının hâsıl olacağını düşünüyoruz.

1. İbn Sînâ'nın Delili

İbn Sînâ, *el-İşârât ve't-tenbîhât* eserinin ilahiyat kısmının dördüncü namatında ilk illet olarak kabul ettiği zorunlu varlığın varlığını imkân¹² deliliyle¹³ ispatladıktan sonra, zorunlu varlığın birliği meselesine yönelir. Filozof tıpkı Tanrı'nın varlığını ispatlama konusuna rasyonal olarak yaklaştığı gibi, tevhit inancını oluşturan zorunlu varlığın birliği meselesine de aynı şekilde yaklaşmaya çalışır. İbn Sînâ'nın bu meseleyle ilgili ileri sürdüğü düşüncelerin temelinde önceden kabul ettiği ontolojik mukaddimeler bulunmaktadır. İbn Sînâ söz konusu olan eserinde bu meseleye bağlı olarak ortaya koyacağı delili iki mukaddimeye dayandırarak izah eder. Bu mukaddimelerin ilki var olan farklı şeyler arasında münasebetten ibaretken ikincisi varlık mahiyet ilişkisine bağlıdır. İbn Teymiyye'nin eleştirdiği şey ise aslında İbn Sînâ'nın delilini oluşturan mukaddimelerdir. Bu nedenle hem İbn Sînâ'nın delilini anlamak hem de İbn Teymiyye'nin yönelttiği eleştirileri kavramak için öncelikle bu mukaddimelerin izahının yapılması şarttır. Dolayısıyla delilin incelemesine başlamadan önce bu mukaddimelerin tahlilini yapacağız.

1. Mukaddime: zatları itibarıyla farklı olup kendilerini var kılan/mukavvim şeyde ortak olan mevcutlar, aklen ortaklaştıkları şey ile farklılaştıkları şey arasındaki ilişki ancak şu dört ihtimalden biri olabilir; A) Bu mevcutların ortak oldukları şey farklı olmalarının bir gereği olması. B) Birinci durumun tersi olacak şekilde, farklılaşmaları, kendisinde ortak oldukları şeyin bir gereği olması. C) Kendisinde ortak oldukları şeyin farklılaştıkları hususun bir

Kıyıcı, *İbn-i Teymiyye'de Aktl-Nakil İlişkisi (Der'u Tearuzî'l-Akl ve'n-Naklî Bağlamında)* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tez, 2013), 185-212; Hasan Turgut, *Gazzâlî ve İbn Teymiyye'de Kelâm-Mantık İlişkisi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tez, 2013), 129-134.

¹¹ Kitabın mukaddimesinde yer alan ifadelerle göre, bu eserin mahtutu tek bir nüsha olarak el-Mektebetü'l-vataniyye et-Tûnisiyye'de bulunmuş ve Mubârık b. Râşid el-Haslân 2019 yılında tahkik edilmiştir.

¹² Dil açısından "bir şeyin kolayca yapılabilir olması" manasına gelen imkân, felsefi olarak zihnî, dış, özel, genel, zâtî ve ontolojik olmak üzere altı türe ayrılmaktadır. Bk. Mahmut Kaya, "İmkân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 20/224.

¹³ Farâbî ile temellendirilen ve daha sonra İbn Sînâ'da tam bir sisteme kavuşturulan İmkân delili varlıkları vacip ve mümkün olmak üzere ikiye ayırmak temeline dayanmaktadır. Bu delil İslam felsefesinin klasik delilerinden sayılır. bk. Necip Taylan, *Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu* (İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2015), 54.

arazi olması. D) Bir önceki durumun aksi olacak şekilde, farklılaştıkları hususun kendisinde ortak oldukları şeyin bir arazi olması durumudur.¹⁴

İbn Sînâ'ya göre ilk ihtimalin gerçekleşmesi mümkündür. *el-İşârât* şârihi olan Razî bu ihtimalin mümkün olmasını açıklamak için, tek bir cins altında bulunan fasılların tabii nitelikleri arasındaki ilişki örneğini kullanır.¹⁵ Öyle ki cinsin tabii niteliği fasılların tabii niteliklerinin bir ayrılmazdır. Söz konusu olan bu dört ihtimalin ikincisinin gerçekleşmesi ise filozofa göre imkansızdır. Zira gerçekleşmesi durumunda, tek bir şeyin iki zıddı gerektirdiği sonucuna yol açılır. Oysa zıtları cem etmek imkansızdır.¹⁶ Üçüncü ve dördüncü ihtimaller ise tıpkı birinci ihtimal gibi gerçekleşmesi mümkündür.

İbn Sînâ eserinde yer verdiği bu mukaddimenin asıl amacı, kendisinde ortak olunan şeyin kendisinde farklı olunan şeyi gerektirmemesini göstermektir. Yine bu mukaddimenin daha da anlaşılması için bazı şârihler a) iki veya birçok şeyin tayin edilme ve hüviyet açısından birbirinden farklı olmasının gerektiği ve b) var olanların bazen var kılan şeyde ortak olması bazen de olmaması olmak üzere, iki öncül zikretme gereği duymuşlardır.¹⁷ Zira bu iki ön mukaddime dikkate alındığı takdirde İbn Sînâ'nın dile getirdiği mukaddimenin hangi sonuca götüreceği daha açık bir şekilde anlaşılacaktır.

2. Mukaddime: bir şeyin mahiyeti o şeyin sıfatlarının birisinin nedeni veya mahiyetinin sıfatı o şeyin başka bir sıfatının nedeni olabilir. Fakat bir şeyin ne mahiyeti ne de belli bir sıfatı o şeyin varlığının sebebi olur. Zira varlık bakımından neden nedenliden öncedir. Şayet bir şeyin mahiyeti veya sıfatlarından biri kendi varlığının illeti olsaydı, varlığı kendi varlığından önce olurdu. Bu durumda bir şeyin kendisinden önce olması veya bir şeyin iki varlığa sahip olması gerekir ki bu da imkansızdır. Dolayısıyla bir şeyin mahiyeti kendi varlığına sebep olamaz.¹⁸

Bu mukaddimedede yer alan "bir şeyin mahiyeti o şeyin belli bir sıfatına sebep olabilir" ifadesinin anlaşılması için 2 rakamının mahiyetinin bu rakamın çift olmasının nedeni olması örneği kullanılabilir. Bu bağlamda mahiyetin sıfatıyla da kastedilen şey fasıldır. Öyle ki fasıl ilintiye sebep olabilir, natıkiyyetin de şaşırma sebepleri bu türdendir.¹⁹

İbn Sînâ bu iki mukaddimeyi açıkladıktan sonra zorunlu varlığın birliği meselesinde kullandığı delili yukarıda ele alınan iki mukaddimeye dayalı olarak oluşturur. Filozof, kullandığı delilde zorunlu varlığı ontolojik olarak dikkate alır ve taayyün etmiş zorunlu varlığın taayyün etme nedenini incelemeye çalışır. Öyle ki zorunlu varlığın taayyün etmesi, zorunlu varlık olması bakımından gerçekleşmiş ise zorunlu varlık tek olur ki ispat edilmesi istenilen sonuç da aslında budur. Aksi takdirde zorunlu varlığın taayyün etmesinin sebebi mahiyet, fasıl, sıfat veya araz gibi bir şeyden dolayı ise bu durumda zorunlu varlık başka bir şeyin malulü olur. Bu ikinci ihtimali daha da açıklamak için varsayım olarak iki zorunlu varlığın varlığı düşünülür. Bu durumda varsayım olarak düşünülen bu iki zorunlu varlığın taayyünü bakımından farklı, varlığı zorunlu olma bakımından ise ortak olmaları gerekir. Bu iki zorunlu varlığın kendisinde ortak oldukları şey, kendisinde farklılaştıkları şeyden ayrı olur. Durum böyle olunca da bu iki zorunlunun zıtları, kendisinde ortak oldukları zorunluluk ve birbirinden farklılaştıkları husus olan taayyün olmak üzere iki şeyden oluşur. Söz konusu olan bu varsayımı yukarıda ele alınan birinci mukaddimedede yer alan ihtimallere bağlı olarak değerlendirir. Birinci ihtimal çerçevesinde bu varsayımı değerlendirirsek, bu iki zorunlunun kendisinde ortak oldukları varlığın zorunluluğu farklılaşmalarına sebep olan taayyünün bir lazımı olur. Bu

¹⁴ İbn Sînâ, *el-İşârât ve't-tenbihât*, thk. Süleymân Dünyâ (Mısır: Dârü İhyâ el-kutübü'l-'Arabiyyel, 1947), 3/53.

¹⁵ Fahreddîn er-Râzî, *Şerhu'l-İşârât*, thk. Ali Rıza Necefzâde (Tahran: Âsâr ve Mefâhir Ferhengî, 1383), 354.

¹⁶ Arsan Taher, *Semerkandi'nin Beşaratü'l-İşarat Adlı Eserinin İlahiyat Bölümünün Tahkik ve Tahlili* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tez, 2015), 23.

¹⁷ Razî, *Şerhu'l-İşârât*, 354.

¹⁸ İbn Sînâ, *el-İşârât ve't-tenbihât*, 3/55-56.

¹⁹ Nasîreddîn Tûsî, *Şerhu'l-İşârât*, thk. Süleymân Dünyâ (Mısır: Dârü'l-Ma'ârif, 1985), 30.

376 | Ersan Türkmen. İbn Teymiyye'nin İbn Sînâ'ya *el-İşârât* bağlamında Zorunlu Varlığın...

İhtimal yukarıda mümkün olabilecek bir ihtimal olduğu söylenece de buradaki varsayım hakkında önceden kabul edilen ikinci mukaddimeye aykırı olduğu için geçersiz olur. Zira varlığın zorunluğu başka bir mahiyetin ayrılmaz bir niteliği olursa o mahiyetin malulü²⁰ olur ve böylece mahiyet kendi varlığını önceleyerek bir şeyin iki varlığı olur ki bu durumun da ikinci mukaddimede imkânsız olduğu söylenmiştir. Yine zorunlu varlığın varlık bakımından başka bir şeye ihtiyaç duyması da ihtimal dahili olmaz. Zira zorunlu varlığın varlığı kendiliğindedir. Bu ihtimal için geçerli olan durum, zorunlu varlığın taayyünü başka bir sıfatın arazi olması için de geçerlidir. Bu ihtimallerin tamamında, yukarıda söylendiği gibi zorunlu varlığı başka bir şeyin malulü haline getirmektedir. Dolayısıyla geriye kalan doğru ihtimal ise zorunlu varlığın taayyünü, varlığının zorunlu olmasından dolayı kaynaklanmasındır. Durum böyle olunca da zorunlu varlığın tek olması gerekir.

İbn Sînâ'nın, Tanrı'nın birliği meselesine dönük bu delili incelenirken ortaya koyduğu varlık-mahiyet ayrımı düşüncesine de dikkat etmek gerekir. İbn Sînâ metafiziğinde mihenk taşı değerinde olan bu düşünce,²¹ aslında Tanrı'nın varlığı ve birliği konusunda filozofun düşüncelerini tutarsız olmasından kurtarır. Nitekim İbn Teymiyye'nin eleştirdiği hususlardan biri de İbn Sînâ'nın benimsediği bu görüşüdür. Mümkün varlıklarda varlık-mahiyet ayrımını kabul eden İbn Sînâ, çoğu İslam teoloğundan farklı olarak bu ayrımı zorunlu varlıkta görmez. Ona göre zorunlu varlığın varlığı dışında bir mahiyeti yoktur.²² Yani O'nun inniyeti/varlığı mahiyetinin kendisidir. Nitekim filozoflar bu hususta insanların, zorunlunun ancak varlığını idrak edebildikleri hususta hemfikirlidir.

İbn Sînâ'nın bu görüşünü sadece İbn Teymiyye değil, İbn Teymiyye'den önce olan Fahreddîn er-Razî de eleştirir. Razî'nin bu görüşe özellikle zorunlu varlığın birliği bağlamında yönelttiği itirazlara *el-İşârât* eseri üzerine yazdığı şerhte yer verir. Fakat bu eleştirileri Razî'den sonra ve İbn Teymiyye'den önce gelen Nasîreddîn Tûsî çürütmeye çalışır.²³ Razî ile Tûsî arasında gerçekleşen felsefi münakaşaları, makalemizin çalışma konusuna bağlı olmadığı için burada ele almayacağız. Bu çalışmamızda ana başlığa uygun olarak İbn Teymiyye'nin eleştirileriyle yetineceğiz.

2. İbn Teymiyye'nin Eleştirileri

Çalışmamızın giriş kısmında ifade ettiğimiz gibi İbn Teymiyye filozofları birçok açıdan eleştirmiştir. İbn Teymiyye'nin eleştirdiği önemli meselelerden biri de zorunlu varlığın birliğinden ibaret olan tevhit meselesidir. Aslında o, İbn Sînâ'yı merkeze alarak eleştirilerini yapar. Başka bir ifade ile; İbn Teymiyye'nin çürütmeye çalıştığı görüşler genellikle İbn Sînâ'nın görüşleri olduğu söylenebilir. Yine buna rağmen bazen İbn Teymiyye eleştirdiği topluluğun Meşşâiyyûn olarak belirlenir. Fakat eleştirilen görüşleri takip ettiğimizde daha çok özel olarak İbn Sînâ'ya ve İbn Sînâcı Meşşâî filozoflara ait olduğunu görürüz. İbn Teymiyye tevhit konusunda filozoflara yönelttiği eleştiriler için *Mes'elletün fî tevḥîdi'l-felâsife* adı altında bir eser kaleme almıştır.²⁴ Fakat bu eser müstakil bir risale olmasına rağmen fetâvâ tarzında yazılmış olduğu için soru cevap şeklinde anlatımlar içermiştir. İbn Teymiyye filozofları genellikle Tanrı'yı sıfatlar hususunda tatil ettiklerini düşünür ve onların bu konuya dönük olarak ileri

²⁰ Razî, *Şerḥu'l-İşârât*, 363.

²¹ Ömer Mahir Alper, "İbn Sînâ ve İbn Sînâ Okulu", 269.

²² İbn Sînâ zorunlu varlığın varlığı dışında bir mahiyet düşünmez. Ona göre zorunluya atfedilen tüm sıfatlar selbîdir. Yine ona göre zorunluyu anarken el-evvel, el-vâhid, âkıl-makul, aşık-maşuk vb. betimlemelerde ancak zorunlunun varlığı kastedilir. İbn Sînâ, *en-Necât*, nşr. Muḥyiddîn Sabrî Kurdî (Mısır: Matba'atu es-Sa'âde, 1938), 251.

²³ Razî, *Şerḥu'l-İşârât*, 358; Tûsî, *Şerḥu'l-İşârât*, 30.

²⁴ İbn Teymiyye İbn Sînâ'yı ve filozofları tevhit konusunda bu eser dışında kaleme aldığı *eş-Şafediyye* ve *er-Red 'ale'l-manḥikayyîn* eserlerinde de eleştirir. Adı geçen son iki eserde İbn Sînâ'nın özellikle *en-Necâteseri* merkeze alınmıştır. İbn Teymiyye, *eş-Şafediyye*, thk. nşr. Muhammed Reşâd Sâlim (Mısır: Mektebetü İbn Teymiyye, 1406), 1/297; İbn Teymiyye, *er-Red 'ale'l-manḥikayyîn*, 360-361.

sürdükleri delilleri safсата türünden olduğunu ima eder.²⁵ Fakat özellikle yukarıda adı geçen eserinde İbn Sînâ'nın *el-İşârât* eserinde kullandığı delili birçok açıdan eleştirmeye koyulur. İbn Teymiyye'nin buradaki eleştirilerini; delilde kullanılan kıyasın maddesine yönelik olan eleştiriler ve kıyasın şekline yönelik olan eleştiriler olmak üzere iki türe ayırmak mümkündür. Bu bağlamda düşünür, kıyasın doğurduğu sonuçları eleştirmekle yetinmez. Aksine bir önceki başlık altında değerlendirdiğimiz ön mukaddimeleri de tenkit etmeye çalışır. Başka bir açıdan da İbn Teymiyye genel olarak Meşşâ ve özel olarak İbn Sînâ'nın kabul ettiği mantıksal ilkeleri de doğru olmadığını ima eder.²⁶ Nitekim İbn Teymiyye bilhassa şu son konuya dönük olan eleştirilerini geniş bir şekilde *Naşîhatü ehli'l-îmân fi'r-red 'alâ mantıki'l-Yûnân ve Nakzü'l-mantik* gibi eserlerinde izah etmiştir.

Yukarıda ifade edildiği gibi İbn Teymiyye eleştirisine önce İbn Sînâ'nın delilini oluşturmuş mukaddimelerin tenkidıyla başlar. Bu çalışmada İbn Sînâ'nın delilini takrir etmeye çalıştığımızda, delilin iki mukaddimeye dayandırıldığını gördük. Burada mukaddimeleri tekrar etmeden doğrudan İbn Teymiyye'nin eleştirilerine yer vermeye çalışacağız. Söz konusu olan bu eleştirilerin açık bir hale gelmesi için de mantıksal sıralamaya riayet ederek tenkitleri ele alacağız.

2.1. Birinci Mukaddimeye Yönelik Eleştiriler

İbn Sînâ'nın delilinin dayandığı birinci mukaddime iki farklı şeyin onları var kılan şeyde ortak olabilecekleri ifadesine yer verilmiştir. Fakat bu iki farklı mevcudun kendisinde ortak oldukları şeyin zihni varlık veya hakiki varlık olup olmadığı açıklanmamıştır. Ancak mukaddimeyi izah etme amacıyla ister filozofun kendisi tarafından ister filozofun şârihleri tarafından verilen örneklerde cüzî/tikel kavramlardan ziyade insanlık ve canlılık gibi küllî/tümel kavramlar kullanılmıştır. Mukaddime ortaklığın hangi türden olduğu açıklanmasa da İbn Teymiyye bu örneklerden yola çıkarak zihni bir ortaklık söz konusu olduğunu ileri sürer.²⁷ Dolayısıyla burada kastedilen ortaklık gerçekte tayin edilmiş bir ortaklık değildir. Bu bağlamda İbn Teymiyye diğer mantıkçıların açıklamalarından hareketle,²⁸ beş tümelin tamamını gerçekte tahakkuk eden varlıklar olarak kabul etmez ve bunların oluşturduğu ortaklığın lafzî ortaklık olduğunu düşünür. Zira bu tümeler dışarıda somut tümel olarak bulunmazlar. Yani dışarıda tahakkuk eden bir tümel veya örneğin gösterilebilecek bir insanlık bulunmaz. İnsanlık gibi tümel kavramlar, fizik aleminde bulunan varlıklar arasında bir bağlantı veya ortaklık kurma suretiyle zihinde hasıl olur. Durum böyle olunca da insanlıkta ortak olan Ahmet ve Mehmet gibi bireylerin, aslında gerçekte ortak oldukları söylenemez. Buna ilaveten bu iki bireyin arasında gerçekte bir ortaklıktan bahsetmek bile güçtür. Şöyle ki Ahmet'in tıpkı tayin edilmiş olan varlığı gibi insanlığı da Mehmet'in insanlığından ayırır. Yani bu iki tikel varlık her açıdan birbirinden temayüz etmektedir. İbn Teymiyye'ye göre insanlık gibi kavramlar, ne

²⁵ İbn Teymiyye *Mes'eletün fi tevhiidi'l-felâsife*, thk. Mubârk b. Râşid el-Haslân (Ürdün: Dâru'l-feth, 2019), 18.

²⁶ İslam düşünce tarihinde mantık ilmine karşı olumlu ve olumsuz olmak şeklinde farklı yaklaşımlar söz konusudur. İslam filozofların bütünü, kelamcıların bir kısmı Aristoteles'in mantığını kabul edip kullanırken bu mantıksal ilkeleri reddedip yasaklayanlar da olmuştur. Bir kısım din bilginlerinin mantık ilmini reddetmelerinin sebebi şüphesiz bazı dinî inançları ispatlamaya götürmediğinden dolayıdır. Aristoteles'in geliştirdiği ve İslam filozoflarının kabul ettiği mantık ilmini reddeden alimler arasında İbn Teymiyye de yer almaktadır. Ancak İbn Teymiyye'nin mantık ilmine karşı olumsuz yaklaşımının sebebi, mantık ilmine karşı olan diğer İslam alimlerinin gerekçelerinden farklıdır. Zira İbn Teymiyye Aristoteles'in mantığını doğru sonuçlar doğuran bir ilim olarak kabul etmez. Ona göre Aristoteles'in mantığı bilinenden bilinmeyi çıkarmada elverişsizdir. Aksine bu tür mantıkla ancak bilinenler arasında bir bağ kurulur. Yani bir bakıma sadece tekrardan ibarettir ve insana yeni bir bilgi kazandırmaz. Konuyla ilgili detaylı bilgi için bk. Mehmet Bayraktar, *İslam Felsefesine Giriş* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 141.

²⁷ İbn Teymiyye *Mes'eletün fi tevhiidi'l-felâsife*, 19.

²⁸ Kindî, *Resâ'ilü'l-Kindî el-felsefiyye*, thk. Muhammed Ebû Rîde (Mısır: Dâru'l-fikr el-'Arabî, 1950), 1/127,168.

378 | Ersan Türkmen. İbn Teymiyye'nin İbn Sînâ'ya *el-İşârât* bağlamında Zorunlu Varlığın...

kadar tümel olarak kabul edilse bile tayin edilmiş olan tikel varlıklara hamledilmiş birer sıfatlardan ibarettir.²⁹ Netice itibarıyla tikelin belli bir sıfatı tümel olamaz.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi İbn Teymiyye tümel kavramları zihne hasreder. Ona göre bu kavramlar dışarıda gerçek bir varlığa sahip değildir. Bu nedenle tümelerde ortak şeyler aslında gerçek varlığa sahip olan bir şeyde ortak sayılmazlar. Yani o şeyler arasında gerçek bir ortaklık söz konusu değildir. Fakat İbn Teymiyye gerçek ortaklığı reddetse de dışarıda bulunan varlıklar arasında benzerliğin olduğunu kabul eder. Nitekim tümel kavramların zihinde hâsil olması, dışarıda bulunan bu varlıklar arasındaki gerçekleşen benzerliklere dayalıdır.

Aynı türe ait olan fertler için geçerli olan durum, tek bir cins altında bulunan türler için de geçerlidir. Öyle ki insanın ve hayvanın canlılıkta ortak olmaları gerçek bir ortaklık değildir. Zira insanın canlılığı insana özel olarak hamledilmiş bir sıfattır. Hayvanın canlılığı da böyledir. İbn Teymiyye bu konuya dönük olan itirazlarını açığa çıkarmak için bu itirazı izah ederken birlik hakkında yaptığı taksime yer vermek gerekir. Zira düşünürün birinci mukaddimeye yönelttiği itirazın temelinde bu taksim bulunur. İbn Teymiyye bu bağlamda Birliği türsel ve aynı birlik olmak üzere ikiye ayırır.³⁰ Bunların ilki zihni birlikten ibarettir. Bu tür birlik *تشابه/teşâbüh*, *تمثال/temâşül*, *اشترک/iştirâk* ve *اتفاق/ittifâk* şeklinde ifade edilebilir. Fakat bunlardan türsel birlik kastedilir. Dolayısıyla bu tür birlikleri öne çıkararak eşyalar arasında gerçek bir ortaklıktan söz etmek yanlış olur. Diğer türden olan birlik ise gerçek olan birlikten ibarettir ki gerçek ortaklıkla kastedilen şey de budur. Bu tür için örnek olarak bir insanın zihninde bir olması ifadesi kullanılabilir. Bu örnekte dile getirilen birlik, dışarıda tahakkuk eden birliktir.

İbn Teymiyye'ye göre bu konunun en kritik meselelerinden birisi, türsel birlik ile aynı birlik tasnifidir.³¹ Öyle ki ona göre filozof ve kelimacı olan birçok düşünür bu ayrımı idrak edemediği için yanlış sonuçlara varmışlardır.³² İbn Teymiyye bu meseleyi izah etmek için de tümel kavramları dil açısından ele alır. Düşünür bu kavramların nahivcilerin ismi cins olarak adlandırdıkları şeyden ibaret olduğunu söyler. Yani bu kavramların altında bulunan fertler arasında ortaklık isim benzerliğinden kaynaklanmıştır. Dolayısıyla sadece ismi bir benzerlikten ibaret olan bu ortaklığı öne çıkararak, zihnen ortak olarak tasavvur ettiğimiz şeylerde gerçek bir ortaklığın varlığından bahsetmek yanlıştır.

İbn Teymiyye, son izahına dayalı olarak tümel olan varlık kavramının ortaklığını da ele alır. Aslında bu mesele İbn Sînâ şârihleri arasında da ihtilafı bir mesele olup meseleye bağlı olarak çeşitli görüşler beyan edilmiştir. Örneğin Razî İbn Sînâ'dan farklı olarak tümel olan varlık kavramının lafzî bir ortaklıktan ibaret olduğunu kabul etmez. Aksine ona göre, bu kavramın varlık açısından zorunlu ve mümkün varlıklar arasında gerçek bir ortaklığın göstergesidir. Bundan öte, Razî bir açıdan zorunlu varlığın varlığını mümkünün varlığına eşit olduğunu düşünür.³³ Nitekim o zihni varlık ile maddî varlık arasında kategorik bir ortaklığın olduğunu da ifade eder.³⁴ Aslında Razî'nin savunduğu bu tez, bir açıdan da kabul ettiği teolojik

²⁹ İbn teymiyye *Mes'eletün fî tevâhidî'l-felâsife*, 20.

³⁰ Bu tasnif İbn Teymiyye öncesi filozoflar tarafından yapılan bir tasniftir. Örneğin Kindî "vâhid" olarak ifade ettiği biri hakikî ve arızî olmak üzere ikiye ayırır. Hakikiden kastedilen şey, bir şeyin zatında oluşan birliktir. Kindî, *Resâ'ilü'l-Kindî el-felsefiyye*, 1/170.

³¹ Önceki paragraflarda İbn Teymiyye'nin tümel kavramları zihne hasrettiği aktarılmıştı. Bu ifadeler İbn Teymiyye'nin nominalizm bir düşünür olduğu yanlıtına götürülebilir okuyucuyu. Ancak İbn Teymiyye nominalist düşünürlerden farklı olarak kavramların gerçekliğini reddetmekten ziyade tümel olan bu kavramların dışarıda tikel olarak gerçekleştiğine dikkat çeker. Düşünürün bu yaklaşımını anlamak için yaptığı birlik tasnifi temele alınmalıdır. Bu da nominalizm ile İbn Teymiyye arasında ince bir sınırdan ibarettir. İbn Teymiyye nominalizme yakın olmasının sebebi ise o da adı geçen düşünürler gibi tümel kavramların sadece zihinde var olduğunu söyleyerek benzerliklerin lafzî olduğunu söylemesidir.

³² İbn teymiyye *Mes'eletün fî tevâhidî'l-felâsife*, 22.

³³ Razî, *Şerhu'l-İşârât*, 356.

³⁴ Halil İbrahim Üçer, "Gerçekçiliğin Dönüşümü: İbn Sînâcî Felsefede Tümellerin Ontolojisi ve Kutbüddin er-Râzî'nin Zihni Misaller Teorisi Üzerine", *Nazariyat Dergisi* 2/6 (Ekim 2020), 37.

öğretisine uygun olan bir tezdır. Râzî'nin bu konudaki tenkit ve düşüncelerini yine İbn Sînâ şârihi olan Tûsî kendi şerhinde eleştirmeye koyulur. Tûsî'nin Râzî'ye yönelttiği eleştirilerin merkezinde de teşkîk/تشكك kavramı bulunur. Tûsî'ye göre Râzî'nin böyle bir görüşü savunmasının sebebi, teşkîk kavramını idrak edememesinden kaynaklanmıştır.³⁵

İbn Teymiyye ise öncelikle varlık kavramını müşterek bir kavram olarak kabul eder. Fakat ona göre bu kavramın ortaklığı lafzî bir ortaklıktır. Yani varlık, isim olması bakımından hem zorunlu varlığa hem de mümkün varlığa verilir. Fakat bu kullanım bizi bu iki varlık arasında bir eşitlik olması sonucuna götürmez.³⁶ Bu durumda "var olanlar varlıkta ortak" ifadesi tıpkı "cevherler, cevher isminde ortak" ifadesi gibi olur. Anlaşılan o ki İbn Teymiyye bütün tümel kavramları zihnî olarak kabul ettiği gibi, varlık kavramını da isimsel bir ortaklığa sahip olduğunu kabul eder. Dolayısıyla varlık zihinde ne kadar tümel olsa da gerçekte tahakkuk ettiğinde tikel olarak tahakkuk eder. İbn Teymiyye'nin bu yaklaşımında filozofların görüşlerini kelimelere tercih ettiği anlaşılır. Bunun sebebi de birinci mukaddimeye yönelttiği önceki eleştirileri tutarlılığı korumaya çalışmasıdır. Aksi takdirde tümel olan varlık kavramı diğer tümelardan ayrı tutulacaktı ki bu da tutarsızlığa sebep olacaktı.³⁷

Bu açıklamalardan hareketle, birinci mukaddime kabul edilen *zatları itibarıyla farklı olup kendilerini var kılan/mukavvim şeyde ortak olan şeyler* temel ilkeye dönecek olur. İbn Teymiyye'ye göre bu ifade yanlış olur. Zira iki farklı şeyin arasında gerçek birlik manasında bir ortaklığın gerçekleşmesi imkânsız olduğu anlaşılır.³⁸ O, var olanlarda bulunan tüm sıfatları, onlara hamledilmesi itibarıyla özel sıfatlar olarak kabul eder. Yine İbn Teymiyye'ye göre var olan eşyalar arasında sadece farklılık ve benzerlik bulunur. Örneğin insan ile at canlılıkta benzer, türde ise farklıdır. Bunun aynısı tek bir türe ait olan fertler için de geçerlidir. Fakat var olanlar arasındaki benzerlikler, var olanları aynileştirmez. Başka bir ifade ile de söz konusu bu benzerlikler gerçek birliği gerektirmeksizin sadece lafzî ortaklıktan ibarettir. Dolayısıyla bu mukaddime varsayım olarak iki zorunlu varlığın kabul edilmesiyle birlikte, o iki zorunlu arasında gerçek ortaklığın olması söz konusu olmaz.

İbn Teymiyye'nin ikinci mukaddimeye yönelttiği eleştirilere gelmeden önce, son olarak birinci mukaddimenin içerdiği taksime yönelttiği bir itiraz da yer vermek doğru olur. Gördüğümüz gibi birinci mukaddime dört ihtimal yer almaktadır. Bu ihtimalleri dörtle sınırlandırmak aklî taksime dayalı olduğunu söylemiştik. Fakat İbn Teymiyye bu ihtimalleri dörtle sınırlandırmayı doğru bulmaz. Zira aklen o şeylerin kendisinde ortak oldukları şey, lazim veya melzûm, arız veya marûz ya da ne lazim ve melzûm ne de arız ve marûz olur. Bu taksime göre, var olan şeylerin kendisinde ortak oldukları şeyin yabancı bir unsur olabilecek ihtimali söz konusu olmuştur. Fakat bu ihtimal iki şey arasında münasebeti ortadan kaldırdığı için üzerinde durulacak bir itiraz olarak düşünülmemektedir.³⁹

2.2. İkinci Mukaddimeye Yöneltilen Eleştiriler

Yukarıdaki kısımlarda İbn Sînâ'nın zorunlunun birliğini ispatlama hususunda kullandığı delilin dayandığı ikinci mukaddimenin varlık-mahiyet ilişkisi üzerine inşa edildiğini gördük. Öyle ki İbn Sînâ önceki filozofların görüşlerinden hareketle⁴⁰ yaptığı varlık-mahiyet ay-

³⁵ Tûsî, *Şerhu'l-İşârât*, 31.

³⁶ İbn teymiyye *Mes'eletün fi tevâhidü'l-felâsife*, 22.

³⁷ İbn Teymiyye'nin bu husustaki düşünceleri yukarıda adı geçen düşünürlerden farklı olarak meseleye özgün bir çözümlene atfetmektedir. Şöyle ki Râzî'nin görüşleri dikkate alındığında onun dışarıda kategorik olarak mevcudat arasında bir fark olmadığı anlaşılır. Ancak İbn Teymiyye dışarıda gerçekleştiren ortaklığın varlığını tamamen reddeder. Buna kategorik olan ortaklık da dahildir.

³⁸ İbn teymiyye *Mes'eletün fi tevâhidü'l-felâsife*, 25.

³⁹ İbn teymiyye, *Mes'eletün fi tevâhidü'l-felâsife*, 39.

⁴⁰ Varlık-mahiyet veya hüviyet ayrımı İslam dünyasına Aristoteles'in felsefesinin girmesiyle intikal etmiştir. Aristoteles, Metafizik eserinde bu iki kavram arasında ayırım yapıp yapmadığı tartışmalı mesele olsa da iki kavramı yan yana kullanmıştır. Fakat bu iki kavram arasındaki yapılan ayırım daha

380 | Ersan Türkmen. İbn Teymiyye'nin İbn Sînâ'ya *el-İşârât* bağlamında Zorunlu Varlığın...

rımı tezini yaratıcının varlığının birliğinde kullanır. Görüldüğü gibi bu mukaddimenin dayandığı temel bilgi bu iki kavramın birbirinden ayrılmasıdır. Fakat bu ayrımı yapan İbn Sînâ varlık ve mahiyet ayrımını her mevcut için geçerli olduğunu söylemez. Örneğin, filozofun diğer eserlerindeki ifadeleri dikkate alındığında, bu ayrımın zorunlu varlık için geçerli olmadığını görürüz.⁴¹ Zira zorunlu varlığın varlığı mahiyetinin aynısıdır. Söz konusu olan bu mesele bir açıdan zorunlu ve mümkün varlıklar arasındaki birlik meselesiyle de ilişkilidir. Bu meseleye de biz kısmen birinci mukaddimeye yöneltilen eleştirilere bağlı olarak değindik. İbn Teymiyye'ye gelince, düşünür birinci mukaddimeye karşı sergilediği tutumun aynısını ikinci mukaddimeye yönelik gösterir. İbn Teymiyye'ye göre bu mukaddime tıpkı birinci mukaddime gibi doğru bir mukaddime değildir. Düşünür bu hususta eleştirilerini esas olarak tayin edilmiş mevcutlarda varlık-mahiyet ayrımının yapılmasının kabul edilmesine dayandırır. Bu itirazı daha da açıklamak için filozofların bu hususta vücûd ve mvcût gibi kullandıkları kavramları tahlil etmeye koyulur. Ona göre filozofların vücûd ile kastettikleri şey *vecede/وجود* yani buldu türvelerinden bir sözcük değildir.⁴² Aksine bulunmuş olmasa bile gerçekte tahakkuk ettiği anlamda kullanılmıştır. Yani varlık veya var olan bir bakıma gerçekte tahakkuk eden demektir. Buna göre *tayin edilmiş bir var olanın varlığı mahiyetinden ayrıdır* ifadesi, o var olanda birbirinden ayrı iki var olan şeyin bulunduğu anlamına gelir. Bu da sonuç olarak bizi, mahiyetlerin dışarıda varlığının bulunur olması neticesine götürür.

İbn Teymiyye'nin bu mukaddimeye yönelttiği eleştirileri birinci mukaddimeye yönelttiği eleştirilerle aynı türdendir. Birinci mukaddime problemin tümel kavramlara zihin dışında bir varlık atfetmekten ibaret olduğunu tespit ettiği gibi, ikinci mukaddimenin problemi de zihnî bir varlık olarak kabul edilen mahiyete gerçekte bir varlık atfetmek olduğunu düşünür. Fakat mukaddime kullanılan bu temel bilgi, ispatlanması için başka bir mukaddimeye ihtiyaç duyan bir bilgi olduğunu ifade eder. Dolayısıyla bu mukaddime kullanılan bilginin henüz ispatlanmamış olması, mukaddimenin zannî bilgiden ibaret olduğunu gösterir. Filozofların bu hususta kullandıkları üçgen örneğini de doğrular, fakat bu örnekten elde ettikleri sonucun yanlış olduğunu söyler. Şöyle ki filozoflar yaptıkları ayırımla ilgili görüşlerini izah etmek için üçgenin mahiyeti ile dışarıdaki varlığı arasındaki bulunan ayırma dikkat çekerekler. İbn Teymiyye ise bu gibi örneklerde bir ayırım olduğunu kabul eder, fakat üçgenin mahiyeti olarak adlandırdıkları şeyin sadece zihnî tasavvurdan ibaret olduğunu söyler.⁴³ Dolayısıyla bu örnekten hareketle üçgenin dışarıda varlığından ayrı olarak bir mahiyetini ispatlamak doğru olmaz. Özet olarak söylemek gerekirse, İbn Teymiyye filozofların *varlık dışarıda mahiyete hamedilen bir niteliktir* yönündeki ifadelerini kabul etmeyerek bu mukaddimeyi eleştirir.

İbn Teymiyye'ye göre bu ayırım bir açıdan kelam ilminde tartışmalı bir mesele olarak kabul edilen *ma'dumun bir şey olup olmaması* konusuyla ilişkili olduğunu söyler. Şöyle ki ma'dumun bir şey olduğunu söyleyen bazı Mu'tezile⁴⁴ kelimcileri da varlığın mahiyetten ayrı olduğunu kabul etmiş olurlar. Buna göre bu görüşte olan kelimcilerin da yanlış tıpkı filozofların yanlış gibidir.

İbn Teymiyye yukarıda ele aldığımız eleştiriler dışında ihtimallere dayalı olan birçok eleştiriye de yer verir. Fakat o, delilin mukaddimelerini yukarıda ele aldığımız eleştirilerle çürütülebileceğini düşünür. Ona göre, delilin mukaddimleri geçersiz veya başka bir delile

sonra İbn Sînâ tarafından geliştirilerek bir nazariye haline gelmiştir. Bk. Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan (İstanbul: Sosyal Yayınlar, 2010), 313.

⁴¹ İbn Sînâ, *en-Necât*, 251.

⁴² İbn Teymiyye *Mes'eletün fi tevâhidü'l-felâsife*, 31.

⁴³ İbn Teymiyye *Mes'eletün fi tevâhidü'l-felâsife*, 36.

⁴⁴ Mümkün ma'dumların/henüz var olmayanlar şey olarak betimlenmesi kelam tarihinde tartışmalı bir mesele haline gelmiştir. Ebû Ali el-Cubbâi, Ebû'l-Kasım el-Belhî ve Ebû'l-Hüseyn el-Hayyât gibi birçok Mu'tezile kelimcisi Madumu var olmadan önce bir zata sahip olarak kabul etmiştir. Onların bu düşünceleri varlığın mahiyete ilişkin bir mana olması yönündeki görüşlerinin bir neticesidir. Takıyyüddin Necranî, *el-Kâmil fi'l-istikşâ*, thk. Es-Seyyid Muhammed eş-Şahid (Mısır: Vizâretü'l-Evkâf, 1999), 170.

ihtiyaç duyduğu ispat edildiğinde bu mukaddimelerimden oluşan kıyasın da yanlış olduğu anlaşılır. Bu durumda delil burhan kategorisinden çıkarak safсата kabilinden kabul edilir. Böylece İbn Taymiyye genel olarak kıyasın maddesini eleştirerek doğurduğu sonucun kesin olmadığını da göstermeye çalışmış olur. Sonuç itibarıyla Tanrı'nın birliği hususunda İbn Taymiyye filozoflarla -Tanrı'nın bir olmasını kabul etme açısından- hemfikir olduğu kesin. Fakat filozofların kullandıkları delilin Tanrı'yı sıfatlardan yoksun olma sonucuna götürdüğünü düşünür. Bu nedenle filozofların kullandıkları temel bilgileri bile eleştirmeye koyulmuştur.

3. İbn Taymiyye'nin Kaynakları

İbn Taymiyye'nin yönelttiği eleştirileri ve bu eleştirilerin temelinde yatan aklî kaide-leri incelediğimizde İsrâk filozofu olan Sühreverdî'nin düşünceleriyle bir paralellik olduğunu görmeye mümkündür. Öyle ki Sühreverdî *Hikmetü'l-İsrâk* eserinde varlık-mahiyet ilişkisini ele alırken salt nitelikler meselesine değinir. Varlık kavramının tek bir mefhum olarak gerçekte tahakkuk ettiğini söyleyen Sühreverdî, bu kavrama sonradan hamledilen mahiyet ve o mahiyeti oluşturan sıfatların sadece salt zihnî varlıklara sahip olduğunu düşünür.⁴⁵ Yani varlık mahiyetten somut gerçekte ayrılabilir bir şey değildir.⁴⁶ Buna ilaveten birlik niteliği de varlığa hamledilen ve ondan -varlık tahakkuk ettikten sonra- gerçekte ayrılabilen bir şey değildir. Dolayısıyla zihinde yer alan kavram ayrışmaları reelde bir gerçekliği yoktur. Bu nedenle söz konusu olan zihnî manalardan yola çıkarak gerçekte var olan bir şeyi sınıflandırmak da doğru olmaz. Aslında İbn Taymiyye de bu eleştirilerini yaparken varlıklar arasında zihnî ortaklığı ve mahiyetin varlıktan zihinde ayrılmasını salt olarak kabul eder. Fakat ona göre bunların gerçekte tezahürü bir bütün olarak hâsıl olmuştur. İbn Taymiyye'nin bu hususta kullandığı ifadelerin bir kısmı Sühreverdî'nin ifadelerine benzemektedir.⁴⁷

İbn Taymiyye'nin ortaklığı reddetmede tümel kavramların sadece zihnî kavramlardan ibaret olduğu yönündeki ifadeleri ise kısmen Şehristanî'nin ifadeleriyle bir benzerlik arz etmektedir. Öyle ki Şehristanî zihnî kavramların doğruluğu, dışarıda varlığı gerçekleşen şeylerle örtüşmesine bağlıdır der. Fakat bu örtüşmenin dışarıda tümel kavramların tahakkuk etmesini şart koşmaz. Zira ona göre tümel kavramların dışarıda bir gerçekliği bulunmamaktadır. Aksine dışarıda bulunan tikel şeyler arasındaki benzerliklerden zihinde hâsıl olmuştur.⁴⁸

İbn Taymiyye yaptığı bu eleştirilerde Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî, Gazâlî ve Fahreddîn er-Razî gibi isimlerden de belli ölçülerde istifade etmiştir. Çoğu yerde bu isimleri zikretmekten de çekinmez. Buna ilaveten özellikle Gazâlî'den ifadeler alıntı yaparak görüşlerini izah eder. Fakat yine İbn Taymiyye'ye göre özellikle Şehristanî ve Fahreddîn er-Rizâ'nın İbn Sînâ'ya yönelttikleri eleştiriler eksik kalmıştır. Bunun sebebi de onların İbn Sînâ ve diğer filozofların kabul ettikleri yanlış olarak nitelendirdiği bazı ilkeleri kabul etmeleridir.⁴⁹ Aslında İbn Taymiyye'nin dikkat çekmek istediği husus, filozofları eleştirmek için öncelikle onların kabul ettikleri kaide ve ilkeleri gözden geçirmek gerekli olmasıdır. Böylece onların elde ettikleri sonuçların yanlış olduğu ispatlanabilir. Buna ilaveten onların görüşlerindeki tutarsızlık da açığa çıkmış olur.

⁴⁵ Sühreverdî, *Hikmetü'l-İsrâk*, 64.

⁴⁶ Ahmet Kamil Cihan, "Sühreverdî ve İsrâkîlik", 421.

⁴⁷ İbn Taymiyye'nin ifadeleriyle Sühreverdî'nin ifadeleri arasındaki benzerlik, ikisinin arasında yöntem ve amaç birliğini göstermez. Zira düşünür ile filozof arasında yöntem ve gaye farklılığı vardır. Şöyle ki Sühreverdî yaptığı felsefeyle İsrâk felsefesine zemin hazırlamak için bazı Meşşâî kaideleri eleştirirken İbn Taymiyye Meşşâî felsefenin kaideleri başta olmak üzere filozofların dayandıkları kaideleri çürütmeyi amaçlar. Bu bağlamda kendi düşüncesine uygun olarak İslamî bir yöntem de geliştirmeye çalışır. Bu durumun aynısı İbn Taymiyye'nin diğer kaynakları için de geçerlidir. İbn Taymiyye'nin özellikle Gazâlî'den farkı ise, Gazâlî filozofların kabul ettikleri kaide ve kuralları kullanarak onları eleştirir. İbn Taymiyye ise filozofların geliştirdikleri tezleri eleştirirken onların kabul ettikleri kaideleri de tenkit eder.

⁴⁸ Şehristanî, *Muşâra'atü'l-felâsife*, 53.

⁴⁹ İbn taymiyye *Mes'eletün fi tevhidü'l-felâsife*, 83.

Sonuç

İslam felsefe tarihinde yer alan filozoflar, felsefi problemleri kısmen dinî meselelere paralel olarak çözümlenmeye çalışmışlardır. Din ile felsefenin ortak meselelerinden dolan Tanrı'nın varlığı ve sıfatları, İslam filozofları tarafından Yunan felsefesinden elde ettikleri mantıksal metotlarla incelenmiştir. Bu konuları felsefi zeminde tahlil etmeye çalışan en önemli isimlerden biri de İbn Sînâ olmuştur. Filozofun takip ettiği yolu betimlemek zor olsa da kullandığı yöntemler dikkate alındığında büyük ölçüde onun Meşşâî olduğu söylenmesi mümkündür. Fakat buna rağmen felsefe birikimine kattığı yenilikler sayesinde onu kurucu filozof olarak kabul etmek elbette doğrudur. Bu durumun en açık tecellisi, İbn Sînâ'nın kendisinden önceki filozofları eleştirmiştir. Bu filozoflar zümresine Aristoteles bile dahildir ki İbn Sînâ'nın bu eleştirel tutumundan dolayı görüşlerinin bir kısmı, Aristotelesçi olan İbn Rüşd gibi filozoflar tarafından reddedilmiştir. İbn Sînâ, *eş-Sifâ*, *en-Necât* ve *el-İşârât ve't-tenbîhât* gibi eserlerinde ilk felsefe kapsamında zorunlu varlığın varlığı ve teklifi gibi konulara değinmiştir. Adı geçen bu eseler İslam felsefesinin oluşturucu eserleri olarak kabul edilmiştir. İbn Sînâ, söz konusu olan bu eserlerinde yöntem olarak kadim filozofların felsefelerine her ne kadar bağlı kalsa da özgün tez ve argümanlar üretme hususunda inisiyatif almıştır. Fakat filozofun ürettiği düşünceler ve kullandığı deliller, çoğu zaman filozoflar dışındaki İslam düşüncesinde rasyonalizme yakın olan kelamcılar tarafından eleştirilere maruz kalmıştır. Söz konusu bu eleştiriler çeşitli sebeplerle yöneltilmiştir. Bu sebeplerin en önemlisi Kur'an'da yer alan yöntemler yerine felsefi yöntemler kullanmasından dolayıdır.

Özellikle Gazâlî ile başlayan bilgiyi İslamileştirme yaklaşımdan sonra, filozofların kullandıkları mantıksal kaideler dahil, birçok düşünsel ilkeleri tenkit edilmiştir. Eleştiri süreci bu şekilde ilerleyince, tenkitçiler artık filozofların kullandıkları delilleri çürütmekle yetinmekle yetinmez, onların kabul ettikleri temel ilkeleri de hedef almaya başladılar. Bu grup içerisinde yer alan önemli isimlerden biri de İbn Teymiyye olmuştur. Düşünceleri birbirinden farklı olan İslamî ekoller tarafında kâh olumsuz kâh olumlu bir şekilde değerlendirilen İbn Teymiyye, fikirlerini her zaman selefi bir yöntem kullanarak belirlemeye çalışmıştır. Tanrı'nın varlığı, sıfatları ve alemin durumu gibi meselelerde kendi inançlarını çoğu zaman tevilden bile uzak durarak naslara bağlı kalmak suretiyle izah etmeye çalışmıştır. Fakat İbn Teymiyye'nin filozof ve kelamcılarla girdiği fikrî mücadelelerden dolayı, o, akli yöntemlere de başvurmak zorunda kalmıştır. İşte bu münakaşalardan biri de zorunlu varlığın birliği meselesi ile ilgili olan İbn Sînâ'nın görüşlerini tartışmasıdır.

Filozofları çeşitli eserlerinde birçok konuda eleştiren İbn Teymiyye, İbn Sînâ'nın *el-İşârât ve't-tenbîhât* eserinde zorunlu varlığın birliğini ispatlamada kullandığı delili eleştirmek için özel olarak *Mes'eletün fî tevîdî'l-felâsife* adlı eserini kaleme almıştır. Uzun zamanlar kayıp olarak kabul edilen bu eser nihayet 2019 yılında tahkikli bir metin olarak gün yüzüne çıkmıştır. Düşünür bu eserde meselenin daha da detaylarına girerek adete bir Meşşâî mantık tartışması havası yaratmaya çalışmıştır. Farklı kaynaklardan da istifade ederek filozofların benimsedikleri ussal ilkeleri tenkit etmeye kalkışmıştır. İbn Teymiyye'nin sergilediği bu tavır aslında kendince filozofların tutarsızlığını göstermek amacıyla. Öyle ki o, filozofları kendi benimsedikleri ilkelere sadık kalmadıklarını da göstermiş olduğunu düşünür.

Özet olarak İbn Teymiyye'nin buradaki eleştirilerini; ilkelere yönelik olan eleştiriler ile ilkelerin doğruluğunu varsayım olarak kabul ettikten sonra çıkarılan sonuçların bu ilkeler ile çelişik olduğunu ima etmek olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Fakat İbn Teymiyye'nin asıl üzerinde durmak istediği husus, filozofların benimsedikleri ilkelerin doğru olmadığını göstermektir. Dolayısıyla bu ilkelere hâsıl olan sonuçların da doğru olmadığı ortaya çıkar.

Kaynakça

- Aristoteles. *Metafizik*. Çev. Ahmet Arslan. İstanbul: Sosyal Yayınlar, 2010.
- Alper, Ömer Mahir. "İbn Sînâ ve İbn Sînâ Okulu". *İslam Felsefesi Tarih ve Problemleri*. ed. Mehmet Cüneyt Kaya. 251- 289. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
- Bağdâdî, Ebu'l-berekât. *Kitâbü'l-Mu'teber fi'l-ḥikme*. Thk. Yusuf Mahmud. Katar: Dârü'l-ḥikme, 2012.
- Bayraktar, Mehmet. *İslam Felsefesine Giriş*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Cihan, Ahmet Kamil. "Sühreverdî ve İshrâkîlik". *İslâm Felsefesi Tarih ve Problemler*. ed. M. Cüneyt Kaya. 397-427. İstanbul: İsam Yayınları, 2011.
- İbn Rüşd. *Tefsîru Mâ Ba'de't-tabî'a*. nşr. Maurice Bouyges. Beyrut: el-Matbaatu'l-Kaşûlikiyye, 1938.
- İbn Sînâ. *el-İşârât ve't-tenbîhât*. thk. Süleymân Dünyâ. Mısır: Dârü İhyâ el-kutübü'l-'Arabiyyel, 1947.
- İbn Sînâ. *en-Necât*. nşr. Muhyiddîn Sabrî Kurdî. Mısır: Matba'atu es-Sa'âde, 1938.
- İbn Teymiyye. *er-Red 'ale'l-mantıkiyyîn*. nşr. 'Abdüssamed Şerefeddin el-Kütübî. Beyrut: Müessesetü'r-Riyâb, 2005.
- İbn Teymiyye. *eş-Şafediyye*. thk. nşr. Muhammed Reşâd Sâlim. Mısır: Mektebetü İbn Teymiyye, 1406.
- İbn Teymiyye. *Mes'eletün fi tevḥîdî'l-felâsife*. thk. Mubârk b. Râşid el-Haslân. Ürdün: Dârü'l-feth, 2019.
- Kaya, Mahmut. "İmkân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/224-225. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Kindî. *Resâ'ilü'l-Kindî el-felsefiyye*. thk. Muhammed Ebû Rîde. Mısır: Dârü'l-fikr el-Arabî, 1950.
- Kıyıcı, Burhaneddin. *İbn-i Teymiyye'de Akıl-Nakil İlişkisi (Der'u Tearuzi'l-Akl ve'n-Naklı Bağlamında)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tez, 2013
- Necranî, Takıyyüddîn. *el-Kâmil fi'l-istişâ*. thk. Es-Seyyid Muhammed eş-Şahid. Mısır: Vizâretü'l-Evkâf, 1999.
- Özervarlı, M. Sait. "İbn Teymiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20/405-413. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Râzî, Fahreddîn. *Şerḥu'l-İşârât*. thk. Ali Rıza Necefzâde. Tahran: Âsâr ve Mefâhir Ferhengî, 1383.
- Sühreverdî. *Ḥikmetü'l-işrâk*. nşr. henri corbin. Tahran: Institut d'Etudes et des Recherches Culturelles, 1993.
- Şehristanî. *Muşâra'atü'l-felâsife*. thk. Süheyr Muhammed Muhtâr. Mısır: Matbaatu'l-Cebelavî, 1976.
- Taher, Arsan. *Semerkandi'nin Beşaratü'l İşarat adlı eserinin ilahiyat bölümünün tahkik ve tahlili*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tez, 2015
- Taylan, Necip. *Düşünce Tarihinde Tanrı Sorunu*. İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2015.
- Turgut, Hasan. *Gazzâlî ve İbn Teymiyye'de Kelâm-Mantık İlişkisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tez, 2013.
- Türkmen, Ersan. *Ebu'l-Berekât el-Bağdâdî'de Metafizik*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tez, 2019.
- Tûsî, Nasîreddîn. *Şerḥu'l-İşârât*. thk. Süleymân Dünyâ. Mısır: Dârü'l-Ma'ârif, 1985.
- Üçer, Halil İbrahim. "Gerçekçiliğin Dönüşümü: İbn Sînâcî Felsefede Tümelilerin Ontolojisi ve Kutbüddin er-Râzî'nin Zihnî Misaller Teorisi Üzerine". *Nazariyat Dergisi* 2/6 (Ekim 2020), 23-66.